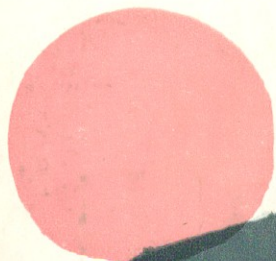

K 50858
2

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ეიხეილ
ველიჯანუვილი

სიჭაჭავერის
განთიქაღი

ეიხეილ
ველიჯანეუვილი

De

სიზაგაპჩის
განთიქლი

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი — 1982

33(5)(c41)

65.9(2Г)04

308(-22)(47.922)

3 318

1) საქართველოს ზოგადი
2) ასპინძის რაიონი.

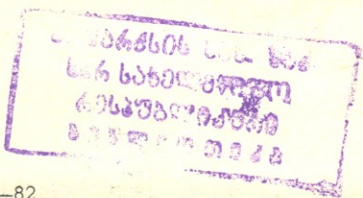
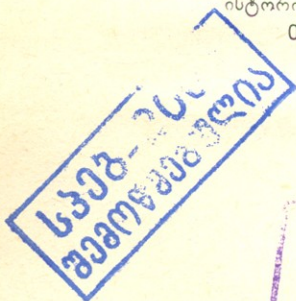

ხიზაბავრა მთის ლამაზი სოფელია, რომელიც ასპინძის რაიონს ეკუთვნის. ამ სოფელმა ჩვენს ქვეყანას მრავალი მამულიშვილი აღუზარდა.

ნაშრომში მოთხრობილია ხიზაბავრის წარსული და აწმყო; ის ფერისცვალება, რომელიც ამ ძველმა ქართულმა სოფელმა განიცადა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ.

რეცენზენტები:

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი
თ. ჩხიძე და ზ. ცინცაძე

858057

10601—199

B ————— 55—82

M601(08)—82

© გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1982

1/2

1618

5

„ეს სოფელი ამით არის შესანიშნავი,
რომ სამესხეთოს ყოველი გარედანი და
შინაგანი სიძველის სახელი და ვედრება
სრულ თავსში შეურყევლად შეუნახავს
დღემდე“.

ივანე გვარამაძე
(ვინმე მესხი)

მემატიანეთა ცნობით, მცირე აზიაში მცხოვრები ქართველი ტომები ქიმერელების შემოსევისას, XIII საუკუნეში ჩვენს ერამდე, თავიანთი ძველი ადგილ-სამყოფელიდან აყრილან და სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ წამოსულან. ზოგიერთი მათგანი „მიზეზთა სხვათა და სხვათა“ დღევანდელ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე დასახლებულა და დროთა განმავლობაში იქაურ ადგილობრივ ტომებში გათქვეფილა. ამ ლტოლვილ ტომთაგან თავისი კულტურით, ეკონომიკური სიძლიერითა და სხვა განსაკუთრებული დამახასიათებელი ნიშან-თვისებებით გამოირჩეოდნენ მუსხები, იგივე მუშკები, ანუ მესხები, რომლებსაც, თავის დროზე, ხეტების უძველეს სახელმწიფოსთან ახლო ურთიერთობა ჰქონიათ. ი. ჭავჭავაძე წერდა: „ჩვენი ყოფილი ცხოვრება იქ, სამცხეში აყვავებულა, ჩვენს სიცოცხლეს იქ უჩქეფნია, ჩვენი სულის ძლიერებას იქ აღუმართავს თავისი სახელგანთქმული დროშა, თითქმის იგია ჩვენი აღმატებულების აკვანი და იგია სამარე ჩვენი ყოფილი აღმატებულებისა, სწავლა-განათლება, მამულისა-

თვის თავგამოდებული სიყვარული თითქმის იქიდან ეფინებო-
და ჩვენს ქვეყანას ერთ დროს¹.

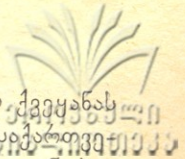
მცირე აზიიდან აყრილ-გადმოსახლებული მუსხებტიკისელი
ადგილსამყოფელი, ანუ დღევანდელი მესხეთ-ჯავახეთის
მელსაც სამცხე-საათაბაგოც ეწოდებოდა, ძველად ხშირი ტყე-
ებით, წყაროს წყლებითა და ზომიერი ჰავით, წიაღისეული
ზიმდიდრით, საკმაოდ განვითარებული სოფლის მეურნეობით
ყოფილა ცნობილი. მაგრამ უცხოელ დამპყრობლებს გადაუწ-
ვავთ იქაურობა, გაუჟაფავთ ბაღ-ვენახები.

ძნელად თუ მოიძებნება ისეთი კუთხე, რომელსაც იმდენი
ჭირ-ვარამი გამოეველოს, იმდენი რბევა-აწიოკება განეცადოს,
რამდენიც წილად ხვდა მესხეთ-ჯავახეთს. საუკუნეები საუკუ-
ნეებს მისდევდნენ და საქართველოს განუყოფელი ამ სისხლ-
ხორციეული მიწის ბედუკუდმართობას ბოლო არ უჩანდა. რო-
მელმა მომხდურმა არ დააყენა აქაურ მადლიან მიწა-წყალზე
ადგილობრივ მკვიდრთა სისხლის ტბორები — არაბებმა თუ
მონღოლებმა, სპარსელებმა თუ ოსმალებმა. მტარვალთა გა-
მუდმებულმა შემოსევებმა თანდათანობით ძირს დასცა ამ კუ-
თხის ერთ დროს დაწინაურებული ეკონომიკა და კულტურა.
მესხებს თურქების თავდასხმები ყველაზე ძვირად დაუჯდათ.
ვახუშტი ბაგრატიონი წერს: „სამცხე-საათაბაგო, დიდებული
ქვეყანა, ოსმალომ მოსრნა, მოსტყვევნა, მოახრა, გაათათრა“².

მესხეთ-ჯავახეთის მწარე ხვედრზე ცნობებს ვხვდებით
უცხოურ წყაროებშიც. თვით თურქი ისტორიკოსის, ფეჩევის,

1 ი. ჰავჭავაძე. თხზულებათა სრული კრებული, ტ. IV, 1955,
გვ. 11—12.

2 ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, 1973,
გვ. 659.

გადმოცემით, ისლამის აღიარების დღიდან არც ერთ ქვეყანას არ განუცდია ისეთი რბევა, როგორც წილად ხვდა საქართველოს განუყოფელ ნაწილს, სამცხე-საათაბაგოს. მისი ცნობებით, თურქეთის მიერ ძალით თავს მოხვეული, განუკითხავი ომების შედეგად აქაურ მცხოვრებთ მოკლულთა სახით დაუკარგავთ 70 ათასი კაცი, ხოლო ტყვეთწყევანილებისა — 100 ათასი.

XVI საუკუნის მეორე ათწლეულიდან გამუდმებული შემოსევების შედეგად მაჰმადიანურმა თურქეთმა გატეხა ქართველი ხალხის წინააღმდეგობა და სამხრეთ საქართველო დაიპყრო. მტერმა სამცხე-საათაბაგოს მთავრებს დამოუკიდებელი მართვის უფლებები აპყარა, თურქული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლება დააწესა და ამ კუთხეს გურჯისტანის ვილაიეთი, ე. ი. საქართველოს პროვინცია უწოდა. „1626 წელს ბექა ჯაყელმა მოწამლა თავისი ძმისწული, — გადმოგვცემს ქართველი ხალხის სულიერი მოძღვარი ი. ჭავჭავაძე, — უკანასკნელი ათაბაგი მანუჩარი გადაუდგა ქრისტიანობას, ქართველობას, მიიღო ორთულიანი ფაშობა ოსმალეთისაგან სამცხე-საათაბაგოსი და სახელად დაირქვა საფარ-ფაშა. ამის გამო ბევრნი თავადაზნაურნი და გლეხნი გადმოიხვეწნენ ქართლს. ზოგიერთს იქ დარჩენილთა მიაღებინეს მაჰმადიანობა, ზოგს ძალდატანებით, ზოგს მოტყუებით და მაცდურობით, სამღვდელონი და ეპისკოპოსნი მოსწყვიტეს, საყდრები გაძარცვეს და ყოველი საღმრთო საერო წიგნები ცეცხლს მისცეს“¹.

თურქეთის ბატონობის შედეგად დაიწყო სამხრეთ-საქართველოს უმოწყალო რბევა, უდანაშაულო მოსახლეობის ძარცვა, ძალდატანებით გამაჰმადიანება, ემიგრაცია, რასაც თან

¹ ი. ჭავჭავაძე. თხზულებათა სრული კრებული, ტ. IV, გვ. 110.

მოჰყვა ეროვნული ტოპონიმის იმგვარი აღრევა, რომ დღეს მისი პირვანდელი სახით აღდგენა ზოგჯერ შეუძლებელია.

თურქების ბატონობისას შექმნილი მძიმე საშინაო პოლიტიკური ვითარების შედეგად ნახევარი მილიონი ქართველი, ანუ სამასზე მეტი სოფელი ერთიანად აყრილა სამცხე-საათაბაგოდან და საქართველოს სხვა კუთხეებისათვის შეუფარებია თავი. ყოველივე ამის გამო მესხეთში დაბადებულ კაცს დღესაც არ განელებია ძველთაძველი წუხილი. ეს არის უცხოელ დამპყრობთა მიერ აოხრებული სოფლების, მამა-პაპათა დანგრეულ-დაქუცმაცებული სახლ-კარის გახსენებით გამოწვეული წუხილი. ეს არის იმ დედის წუხილის გამოძახილი, რომლის პირმშოსაც სოფელ უდეში რჯულგაყიდულმა მირზა აბულაძემ ენა ამოაგლიჯა ქართულ ენაზე ლაპარაკისათვის. ეს არის იმ 81 პატარა მესხის ტანჯვით გახსენებული წუხილი, რომლებიც ამ ასიოდე წლის წინათ, დიდსისხლიანობის ქამს, სოფლიდან გაქცევის გამო ცხენდაცხენ დადევნებულმა მტრის რაზმმა ურაველის ხეობაში ხმლით აკაფეს.

სამცხე-ჯავახეთში, თურქებმა წაბილწეს და შეურაცხვეს ძველი ქართული კულტურის დიდებული ძეგლები — ასპინძის, ახალქალაქის, ხერთვისის, თმოგვის ციხესიმაგრენი, ვარძიის ნაქალაქარი, წუნდის ტბის ისტორიული შემოგარენი. მომხდურთა თავაშვებულმა ძალადობამ დაადუმა აწყურის, საფარის, ზარზმის, ჭულეს, ბიეთის ეკლესიათა სამრეკლოები. აიკრძალა ქრისტიანული დღესასწაულები, წირვა-ლოცვა. გაძლიერდა მოსახლეობის იძულებითი წესით გამაჰმადიანება. გამძვინვარებული მტერი არაფერს ერიდებოდა დასახული მიზნის მისაღწევად: მასობრივად სწვავდა სოფლებს, ჩეხავდა ხეხილის ბაღებს, კაფავდა ვენახებს, აოხრებულ-გაპარტახე-

ბული ეზოების ღობეების სარებზე კიდებდა „ურჩ გიაურთა“
მოკვეთილ თავებს.

ცას სწვდებოდა აწიოკებული მოსახლეობის გოდებებს. უპატრონოდ მიტოვებული, დამშეული საქონლის ბლავილი, მაგრამ გამკითხავი არავინ იყო. გლოვას მოეცვა გაპარტახებული სოფლები და მათ შორის ხიზაბავრაც.

თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით ხიზაბავრა დამპყრობთათვის ძნელად მისადგომი იყო. ამის მიუხედავად, ისტორიამ მაინც შემოგვინახა ამ სოფლის მკვიდრთა მიერ მომხდურთა წინააღმდეგ გადახდილი ბრძოლების მნიშვნელოვანი ეპიზოდები.

როგორც ცნობილია, არაბებმა VII საუკუნის შუა წლებიდან IX საუკუნის დამდეგისათვის დაიპყრეს ახლო და შუა აღმოსავლეთის ქვეყნები, ჩრდილოეთ აფრიკა, სამხრეთ-დასავლეთი ევროპა; 642 წელს საქართველოშიც შემოიჭრნენ. მათ თავიანთი განუკითხავი ბატონობის შედეგად ძირს დასცეს ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკა და კულტურა.

840—842 წლებში არაბებმა ორჯერ გამოილაშქრეს საქართველოში ხალიდ იაზიდისძის სარდლობით. მესამე გამოლაშქრება ჩვენს ქვეყანაზე არაბთა ცნობილი მხედართმთავრისათვის საბედისწერო გამოდგა. აშოტ კურაპალატის შვილის, ბაგრატ მეფის მხედროვნა გვარამის მეთაურობით ხიზაბავრაში ტრიალ მინდორზე გამართულ გააფთრებულ ბრძოლაში ხალიდს ხმლით თავი გააგდებინა. მტრის სისხლით მოირწყა ხიზაბავრის მინდორი, რის გამოც ადგილობრივი მკვიდრნი იმ ადგილს დღესაც „სისხლუანებს“ უწოდებენ.

არაბთა სარდლის ხალიდ იაზიდისძის მოკვლას ხიზაბავრაში ქართველთაგან სამაგიეროს მიზღვის სურვილი ედო საფუძვლად. მემატიანეთა ცნობით, არაბების მიერ მოსყიდული

ქართველი ფეოდალების ერთ ჯგუფს მოტყუებით არტანუჯის მონასტერში ჩაუკეტიათ ქართლის მთავრის ადარნასეს შვილი, შემდეგში სახელოვანი მეფე ამოტ კურაპალატი და საკურთხევლის აუზთან ხანჯლით ყელი გამოუღადრათ.

ტრაგიკულად დაღუპული მამის შემდეგ სამეფო ტახტზე ამოტის შვილი ბაგრატი ასულა, ქვეყნის დიდ თავადთა წინამძღოლობა კი მის ძმებს ადარნასესა და გვარამს უთავიათ. სწორედ მათ ხვდათ წილად არაბთა მიერ მამისა და მთელი ქართველი ხალხის სისხლის დაღვრის გამო მტრისათვის სამაგიეროს გადახდა.

ძველი გადმოცემის თანახმად, ქართველი ხალხი თავის დამრბევ-ამაოხრებელ არაბებს მიწაში კი არ მარხავდნენ, იქვე „სისხლუანებდან“ 100 მეტრის დაშორებით მდებარე 350 მეტრი სიღრმის ვერტიკალური კლდიდან უფსკრულში ყრიდნენ.

არცთუ ისე დიდი ხნის წინათ ხიზაბავრელ მოხუცთაგან ზმირად გაიგებდით: „სისხლუანებში“ მოწეული ყანის პური სასუფთაოდ (საღვთოდ) არ გამოდგება. იგი ურჯულოთა სისხლით მორწყული მიწის ნაყოფია. მისი სადღესასწაულოდ (ახალ წელს, შობას, აღდგომას, წყალკურთხევასა და სხვა) გამოყენება არ შეიძლება.

ხიზაბავრასთან არის დაკავშირებული აგრეთვე მეორე მნიშვნელოვანი ისტორიული გადმოცემა — ასპინძის ომი, რომელიც 1770 წლის 20 აპრილს ერეკლე II-ის ბრწყინვალე გამარჯვებით დამთავრდა. სამი ათასი მეგრძოლისაგან შემდგარმა ქართველთა ლაშქარმა სასტიკად დაამარცხა ცხრაათასკაციანი თურქეთის ჯარი და ლეკთა რაზმების მეთაური კოხტა ბელადი. ერეკლემ პირისპირ შეგრძობლებისას ხმლით აჩეხა, რამაც ბრძოლის ბედი საბოლოოდ ქართველების სასარგებ-

ლოდ გადაწყვიტა. ასპინძის ომში ერეკლე II-ს თან ახლდნენ ხიზაბავრელებიც. სწორედ მათ ჩაუკეტეს მომხდურთა აღმოსავლეთით საყოველთაოდ ცნობილი ჩიხორიშის კლდექობილი რითაც ისარგებლა გიორგი ბატონიშვილმა, შემდეგში ქართლ-კახეთის უკანასკნელმა მეფემ და თავისი ლაშქრით მტერზე ფიცხელი იერიში მიიტანა.

ასპინძის ომის დამთავრების მეორე დღეს — 1770 წლის 21 აპრილს მტერზე გამარჯვებული მეფე ერეკლე თავისი ამალით ხიზაბავრელებმა სოფელში მიიწვიეს და საპატიო სტუმარს ღირსეული ნადიმი გაუმართეს. ასპინძის ომში ხიზაბავრელთა აქტიური მონაწილეობა და მტერზე გამარჯვების აღსანიშნავად ერეკლესათვის გაწეული მასპინძლობა მხედველობიდან არ გამოპარვია ცბიერებით სახელგანთქმულ გულღვარძლიან ახალციხის ფაშას. აღსანიშნავია, რომ 1828 წლის ივლისში ხიზაბავრაში იყო დაბანაკებული გენერალ პასკევიჩის მეთაურობით ახალციხის გასათავისუფლებლად მოსული რუს-ქართველთა გაერთიანებული ჯარი. 1918 წლის აპრილში, მენ-შევიკურ საქართველოს არსებობის გარიჟრაჟზე 5 000 თავით ფეხებამდე შეიარაღებული თურქი ჯარისკაცი საქართველოში შემოიჭრა და სანიორაჟს მთაზე დადგა, რათასოფლები ხიზაბავრა და სარო აეოხრებია.

ბრძოლაში ათასამდე ხიზაბავრელმა მიიღო მონაწილეობა ეფრემ ველიჯანაშვილის მეთაურობით. მტერი დამარცხდა, მან მოკლულთა სახით ბრძოლის ველზე 2500 კაცი დატოვა, დანარჩენებმა კი ხერთვისის ციხეს შეაფარეს თავი.

ხიზაბავრა თავის დროზე სამხრეთ საქართველოს თავდაცვის მნიშვნელოვან ზღუდეს წარმოადგენდა. ეს განპირობებული იყო მისი საგანგებო ადგილ-მდებარეობით. 500-მეტრიანი ციცაბო სალი კლდე, რომელიც სამხრეთიდან ესაზღვრება

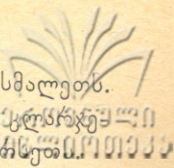
სოფელს, უძლეველობის ძალას აძლევდა ხიზაბავრას. საიმედოდ კეტავდა იგი, ერთი მხრივ, ჯავახეთს აბაზას ხევის საშუალებით, ხოლო, მეორე მხრივ — სამცხეს ჩიხორიშის ოქროს ქვის ქარაფებით. თურქებმა კარგად იცოდნენ ხიზაბავრის სტრატეგიული მნიშვნელობა და ამიტომაც ცდილობდნენ მის დამორჩილებას.

გამუდმებულმა თავდასხმებმა, განუკითხავმა სისხლის ღვრამ, მომხდურთა ძალადობამ ბევრჯერ გადაშენების კარამდე მიიყვანა სოფელი, მაგრამ თავისუფლებისმოყვარე, სამშობლო ქვეყნის ერთგული, ბრძოლებში გამოწრთობილი ხიზაბავრელები მტერმა მაინც ვერ დაიმორჩილა, მომხდურთაგან გაძარცულ-აწიოკებულ მოსახლეობას ბუხარში ცეცხლი დიდხნით არასოდეს ჩაუქრია.

1480 წელს რუსეთმა მონღოლთა უღელი გადაიგდო და დიდ, გავლენიან პოლიტიკურ ერთეულად იქცა. მაშინდელმა ქართველმა პოლიტიკურმა მოღვაწეებმა ახლა უკვე იმედის თვალი რუსეთს მიაპყრეს. ჯერ კიდევ 1491 წელს კახეთის მეფე ალექსანდრე I დიპლომატიურ კავშირს ამყარებს მოსკოვის დიდ მთავარ ივანე III-თან.

XV საუკუნის მიწურულსა და XVI საუკუნის დამდეგისათვის საქართველოში გავრცელდა აზრი, რომ მაჰმადიანურ სახელმწიფოთაგან გამუდმებული შემოსევებით განაწამები ქვეყნის ხსნა რუსეთის დახმარების გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა. ამიტომაც იყო, რომ კახეთის იმავე მეფემ ლევანმა ცოტა უფრო მოგვიანებით ივანე IV-ს მფარველობა სთხოვა.

რუსეთ-საქართველოს შორის გამართულმა დიპლომატიურმა მოლაპარაკებამ ჩააფიქრა თურქეთ-ირანის სახელმწიფო მოღვაწენი, საომარი მოქმედება შეწყვიტეს და 1555 წ. დაზავდნენ. წინასწარი შეთანხმების შედეგად ქართლ-კახეთი წი-

ლად ხვდა სპარსეთს, დასავლეთ საქართველო კი ოსმალეთს.
 ასევე გაიყვეს სამცხე-საათაბაგოც. ტაო, შავშეთი და ქვემო ქართლი
 თი ოსმალეთს ერგო, ხოლო სამცხე-ჯავახეთი — სპარსეთს.

სამცხის ათაბაგები ვერ შეურიგდნენ თავიანთი სამთავროს
 ორად გაყოფას და შეეცადნენ სპარსეთის შაჰთან საერთო ენა
 გამოენახათ, რათა ქვეყანა თურქეთის ბატონობისაგან ეხსნათ.
 სულთანმა შეიტყო მის წინააღმდეგ შეთქმულების ამბავი და
 1578 წელს შაჰთან დადებული ზავი დაარღვია. იფეთქა ომმა,
 რომელშიც გამარჯვება სულთანს ხვდა წილად. ამის შემდეგ
 თურქეთმა მთელი ამიერკავკასია დაიპყო და კასპიის ზღვის
 სანაპიროზე გავიდა. დამარცხებული სპარსეთი იძულებული
 გახდა ეცნო ოსმალეთის უფლება ამიერკავკასიაზე. სამცხე-
 საათაბაგო მთლიანად ოსმალეთს დარჩა.

კასპიის ზღვაზე გაბატონებით თურქები ფიქრობდნენ შუა
 აზიასთან დაკავშირებას, ვოლგა-ასტრახანის სავაჭრო გზის
 ხელში ჩაგდებას. რუსეთი მიხვდა სულთნის განზრახვას და
 ამიერკავკასიაში პოზიციის განმტკიცების მიზნით შეეცადა
 ქართველ მეფეებთან საერთო ენა გამოენახა, რაც ქართველებ-
 საც ხელს აძლევდა.

სამცხის ათაბაგებს სურდათ აღმოსავლეთში შექმნილი
 რთული პოლიტიკური მდგომარეობა თავიანთ სასარგებლოდ
 გამოეყენებინათ. მათ ყოველწლიური ხარჯის გადახდა ივალ-
 დებულეს თურქეთის წინაშე, რათა ამ გზით შეენარჩუნებინათ
 სამცხე-საათაბაგოს პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული მთლიანო-
 ბა, სარწმუნოებრივი ხელშეუხებლობა. მაგრამ სამცხის გამგე-
 ბელთა განზრახვა განუხორციელებელი დარჩა. თურქები
 ცეცხლითა და მახვილით ნერგავდნენ მათ მიერ დაპყრობილ
 ქვეყნებში, მათ შორის, სამხრეთ საქართველოშიც, ოსმალურ
 წესებს.

1581 წელს სულთანმა სამცხის ათაბაგს მანუჩარს ფაშობა უბოძა და თავის მსახურად გაიხადა. 1587 წელს გორის ბეგლარ-ბეგად დანიშნა ცნობილი მესხი ფეოდალის ვარაზიშვილი. კაშვილის ვაჟი გამუსულმანებული კოკოლა შაჰიშვილი რომელიც ისტორიაში მაჰმუდ ხანის სახელით შევიდა.

1607 წელს სპარსეთ-საქართველოს გაერთიანებულმა ჯარმა, რომელსაც აქტიურად უჭერდნენ მხარს შაჰ აბას I-ის მიერ დაქირავებული ლეკ-მეკობრეთა რაზმები, დაამარცხა თურქეთი და სამცხე-ჯავახეთი ირანს დარჩა. მაგრამ სპარსელ-ქართველთა ეს გამარჯვება ხანმოკლე გამოდგა. შემდეგში თურქეთმა სძლია მოწინააღმდეგეს, დაიბრუნა წართმეული სამხრეთ-საქართველო და 1612 წელს სპარსეთ-ოსმალეთს შორის დადებული ხელშეკრულების შედეგად იმერეთის სამეფოც ხონთქარს დაემორჩილა, შაჰს კი ერევანი, ქართლი და კახეთი.

1608 წელს მესხეთში ორ მაჰმადიანურ სახელმწიფოს — სპარსეთ-ოსმალეთს შორის დანთებული ომის ცეცხლი ხიზაბავრასაც მისწვდა. ლეკებმა ააოხრეს, გადაწვეს და გააპარტახეს სოფელი.

სპარსეთ-ოსმალეთს შორის ომის ქარცეცხლში გადაზრდილმა შუღლმა და მტრობამ XX საუკუნის მეორე ათწლეულის მიწურულამდე გასტანა. 1918 წლის 15 ივნისს ქემალ-ფაშამ კვლავ დაიპყრო სამცხე-ჯავახეთი აწყურისა და ბაკურიანის უღელტეხილამდე. მომხდურთ ხელთ იგდეს ახალციხე, ადიგენი, ასპინძა, ახალქალაქი, ბოგდანოვკა და არტაანის შემოგარენი. ძალდატანებით გამაჰმადიანებისა და აურაცხელი გადასახლებისაგან შევიწროებულმა ასამდე სოფელმა მიატოვა მამაპაპეული სახლ-კარი, ცხვარ-ძროხა და საცხოვრებლად ბორჯომის რაიონში გაიხიზნა. ამ დროს იფეთქა ეპიდემიამ, რამაც მოსახლეობის ნახევარი იმსხვერპლა. მენშევიკურმა მთავრობამ,

ზოგიერთ სხვა სოფლის მცხოვრებლებთან ერთად, ხიზაბავრელები კახეთში, საგარეჯოს რაიონში გადაასახლა.

1918 წლის 20 ნოემბერს სამცხე-ჯავახეთიდან მოსახლეობას საშუალება მიეცა გაპარტახებულ სოფლებს დაბრუნებოდნენ. გაიხარა მშრომელმა ხალხმა, მაგრამ ეს სიხარული ხანმოკლე აღმოჩნდა 1919 წლის 5 თებერვალს სამცხე-ჯავახეთი კვლავ თურქეთის ხელში აღმოჩნდა. განრისხებულმა მტერმა სასტიკად იძია შური მშვიდობიან მოსახლეობაზე. სოფლის თავკაცი ტრიალ მინდორზე საჯაროდ დახვრიტეს, ზოგიც შიდა ოსმალეთში გადაასახლეს. ვისაც ჯან-ლონე ერჩოდა, დიდთოვლობის მიუხედავად, თეთრობჭობარეთ-კოდინის უღელტეხილით ბაკურიან-ციხისჯვრისაკენ გაიხიზნა.

ახალგაზრდობის ცალკეულმა ჯგუფებმა პ. დათაშვილის, თ. თენოშვილისა და ვ. კელოშვილის ხელმძღვანელობით ერთ ყინვიან ღამეს დატოვეს თურქთაგან ეგზეკუცირებული ხიზაბავრა და 120 კაცის შემადგენლობით ბორჯომში გადავიდნენ. გზაში ერთი გარდაიცვალა, ხოლო თერთმეტ კაცს ფეხები მოეყინა.

XVII საუკუნის დამდეგიდან აშკარად შეინიშნება რომის პაპის მისწრაფება ახლო აღმოსავლეთის ქრისტიანულ ქვეყნებში და მათ შორის საქართველოშიც კათოლიკური სარწმუნოების გავრცელებისაკენ.

ამ მიზანს ემსახურებოდა 1629 წელს რომში დიპლომატიური მისიით ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილის (იგივე ნიკიფორე ირბახის) შემწეობით კათოლიკე პატრების მიერ ქართული წიგნების „ქართულ-იტალიური ლექსიკონისა“ და „ქართული ენის გრამატიკის“ გამოცემა. მათ დანიშნულებას წარმოადგენდა საქართველოში კათოლიკობის გასავრცელებლად მოვლინე-

ბული მისიონერებისათვის ქართული ენის შესწავლაში დახმარების აღმოჩენა.

კათოლიკობის გავრცელების მიზანს ემსახურებოდა აგრეთვე იტალიელი პატრების საკმაოდ აქტიური მოღვაწეობა XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან გორსა და სამეგრელოში.

XVIII საუკუნის დამდეგიდან კათოლიკობის გავრცელებამ ფართო ხასიათი მიიღო მესხეთ-ჯავახეთშიც. ამით ისარგებლეს თურქეთის აგენტურის მიერ მოსყიდულმა სხვადასხვა ჯურის ანაფორიანმა საქმოსნებმა და ქართველი ხალხის ეროვნული ინტერესების საზიანოდ ხელი მიჰყვეს ათასგვარ მაქინაციებს. ეს უბირველეს ყოვლისა გამოვლინდა ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობის მამაპაპისეული სარწმუნოების მოტყუების გზით შეცვლაში. სამცხე-ჯავახეთის ძველ მართლმადიდებლურ ქრისტიანულ ეკლესიებში მღვდელ-ღიაკვნებად მოკალათებული ღვთისმსახურნი თვითნებურად უცვლიდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას გვარებს, სახელებს, ეროვნებასაც კი. ამ მხრივ საინტერესოა ხიზაბავრელი კალაიჯიშვილების საგვარეულოს ისტორია.

ხიზაბავრაში შემორჩენილი ძველი გადმოცემის თანახმად კალაიჯიშვილების ნამდვილი გვარი ადრე აბაზაძე ყოფილა. ამ გვარის ერთ-ერთ წარმომადგენელს მკალავ (მკალავი—თურქულ ენაზე კალაიჯი) გიორგის ჭობარეთელი ქალი შეურთავს ცოლად. წლისთავზე ვაჟიშვილი შესძენიათ. ბავშვი ხიზაბავრის წმინდა მარიამის ეკლესიაში მოუნათლავთ.

ბავშვი აბაზაძის მაგივრად კალაიჯიშვილად გაუტარებია.

საყურადღებოა აგრეთვე ველიჯანაშვილების საგვარეულოს ისტორია.

თურქთაგან მიტაცებულ არტაანის რაიონში, ჩილდირის

ტბის მახლობლად დღესაც მდებარეობს ძველი ქართული სოფელი ველი, რომელიც საუკუნეთა მანძილზე ოსმალეთის მიუვალ სიმაგრედ ითვლებოდა. იგი გარშემორტყმული თავდაცვითი სახეობის სამი მონუმენტური ნაგებობით: ჩილდირის ციხით, თეთრი ციხითა და ველისციხით. XV—XVI საუკუნეებში საქართველოსა და თურქეთს შორის ურთიერთობის გამწვავების შედეგად დაწყებულმა ბრძოლებმა შეიწირა სოფლის მოსახლეობა, გაპარტახდა და განადგურდა ველი. 1595 წლისათვის თურქეთის მიერ დაპყრობილ ამ სოფელში მარტო 30 კომლსა უცხოვრია¹.

გამუდმებული ომებით შევიწროებული მოსახლეობა თანდათანობით აყრილა ველიდან და სხვადასხვა მხარეს გახიზნულა. ეს სოფელი დაუტოვებია ველიჯანაშვილების წინაპარს. გიორგი ჯანათს და თავისი ცოლ-შვილით ხიზაბავრაში გადმოსახლებულა. აქ სოფელს მისთვის სამოსახლო ადგილი გამოუყვია და სახნავ-სათესი მიწებიც მიუცია. გამრჯე და გულმართალ ახალ მოსახლეს მალე მთელი სოფლის პატივისცემა დაუმსახურებია.

ასეთივე ავტორიტეტი მოუპოვებია არტაანიდან ხიზაბავრაში გადმოსახლებულ გიორგი ჯანათის ვაჟიშვილს—ემირგულს, რომელსაც მიტოვებულ სოფელზე დარდი და ფიქრი მოსვენებას არ აძლევდა. მშობლიური მხარისადმი სიყვარულისა და არდავიწყების ნიშნად ემირგულს მამაპაპისეული გვარისათვის წინ თავისი სოფლის ველის სახელი დაუმატებია, რის შედეგადაც წარმოიშვა ახალი მესხური გვარი ველიჯანაშვილი.

საისტორიო წყაროების მიხედვით ეს დაახლოებით 1580 წელს უნდა მომხდარიყო. ყურადღებას იქცევს 1610 წელს

¹ შ. ლომსაძე. მესხეთ-ჯავახეთი, 1975, გვ. 363.

თურქების მიერ დასაბეგრად აღწერილი ხიზაბავრის მოსახლეობის სია, რომელშიც სოფლის სხვა მცხოვრებთა შორის ველიჯანა ემირგულის ძეც იხსენიება¹.

გადმოცემის თანახმად სოფელ ველიდან ხიზაბავრაში გადასახლებულ გიორგის ემირგულის გარდა უფროსი შვილიც ჰყოლია — პეტრე. ეს უკანასკნელი ხელობით მჭედელი ყოფილა და ახალციხეში, ე. წ. რაბათში დასახლებულა, თავისი გვარი — ჯანათი ჯანაშვილად დაუტოვებია. აღსანიშნავია, რომ მისი შტო დღესაც ატარებს მესხეთში ამ გვარს. ჯანაშვილები საკმაო რაოდენობით ცხოვრობენ ვალესა და სოფელ არალში.

პეტრე ჯანაშვილს როგორც ხელმარჯვე ოსტატს, დროთა განმავლობაში საკმაოდ დიდი ქონება შეუძენია და გავლენიანი კაცის სახელიც მოუპოვებია ახალციხეში. ყოველივე ამის გამო ჯანაშვილების გვარის მიღებაზე დღენიადაგ ოცნებობდნენ წვრილი ვაჭრები, განსაკუთრებით კი ახალციხის რაბათის ებრაელები და ზოგიერთ მათგანს საწადელისთვისაც მიუღწევია — ჯანაშვილად დაწერილა.

XIX საუკუნის დამდეგისათვის პეტრე ჯანაშვილის შთამომავალი — ანტონი ახალციხეში შეძლებული ვაჭრის სახელით ყოფილა ცნობილი. მისი ასული თერეზინა ჯანაშვილი დედა იყო თავის დროზე დიდი პატრიოტისა და ქველმოქმედი ახალციხელი ვაჭრის იოანე ნებიერიძისა².

არტანელი გიორგი ჯანათის უმცროსი ვაჟი ემირგული ხიზაბავრაში მშობლებთან დარჩენილა საცხოვრებლად. მას ორი შვილი შესძენია: მახა და ველიჯანა. მახას შტო ხერთვის-

¹ ს. ჯიქია. გურჯისტანის ვილაეთის დიდი დავთარი, II, 1941, გვ. 176.

² შ. ლომსაძე. მესხეთ-ჯავახეთი, გვ. 508.

ში გადასახლებულა, ველიჯანასი კი ხიზაბავრაში დამკვიდრებულია სამუდამოდ.

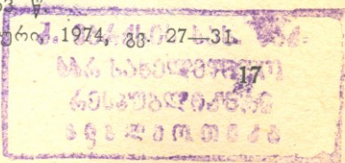
ველიჯანას სამი შვილი ჰყოლია: პეტრე, დავითი და გიორგი. 1650 წელს პეტრეს შვილებს პავლეს, ანდრიასა და გიორგის შედაველაზე ლეკები დასხმიან თავს, გაუძარცვავთ და სამივე თავიანთი ცოლ-შვილით დაღესტანში წაუყვანიათ. 13 ოჯახისაგან შემდგარი მათი შთამომავლები დღეს დაღესტანში, ქალაქ სიახანში ცხოვრობენ და ველიჯანოვებად იწერებიან¹.

ველიჯანას მეორე ვაჟი დავითი ცნობილი მოჭიდავე იყო. 1625 წელს ხერთვისში ოსმალების წინააღმდეგ გამართულ ბრძოლაში გმირობისათვის დავითი გიორგი სააკაძეს ხიზაბავრიდან ცოლშვილიანად სოფელ ნოსტეში წაუყვანია და იქ დაუსახლებია. ამის შემდეგ დავით ველიჯანაშვილს თავისი ძირძველი გვარი ხიზამბარელით შეუცვლია².

ველიჯანას მესამე შვილს — გიორგის თავი გამოუჩენია ერისა და ქვეყნისადმი დიდი ერთგულებით. მართლმადიდებლობის გამო თურქთაგან დევნილი იძულებული გამხდარა 1630 წელს ქართველობის შენარჩუნების მიზნით კათოლიკობა მიეღო, რათა რომის პაპის თანამორწმუნეთ და საფრანგეთის ქვეშევრდომად აღიარების შედეგად გათურქებისაგან თავი დაეღწია. ველიჯანაშვილების საგვარეულოში ამის შემდეგ ფეხს იკიდებს კათოლიკობა, რომელსაც მოსდევს მთელი სოფლის გაკათოლიკება.

მესხეთ-ჯავახეთში კათოლიკობა ფართო გავრცელებას პოულობს XVII საუკუნის დამდეგიდან. რომის ეკლესიის მიერ გამოგზავნილმა კაპუცინებმა ადგილობრივი მოსახლეობის

1 მ. ველიჯანაშვილის მიერ აღმოჩენილი 1963 წ.
2 მ. ველიჯანაშვილი. ხიზაბავრის მეგობარი, 1974, გვ. 27-31.
2. მ. ველიჯანაშვილი

ქართველი ახალგაზრდები საზღვარგარეთ — ძირითადად რომის, ვენეციისა და კონსტანტინოპოლის — სასულიერო სასწავლებლებში გაგზავნეს, ისინი სამშობლოში სამი-ოთხი წლის შემდეგ ბრუნდებოდნენ და, ეროვნული ინტერესებიდან გამომდინარე, სათავეში უდგებოდნენ კათოლიკური საოპოზიციონების გაგრძელებას, ანუ ქართველ ხალხში „ევროპული კულტურის შეტანას“.

მრავალმა ახალგაზრდამ მიიღო სწავლა-განათლება უცხოეთში. მაგალითად, მარტო ხიზაბავრიდან 1712 წელს უცხოეთში გაიგზავნა ზურაბ ზუბალაშვილი, 1714 წელს — ივანე აივაზაშვილი, 1718 წელს — პავლე ინსკანდარაშვილი, 1736 წელს — პავლე ხუციშვილი (გოდებაძე), 1739 წელს — იაკობ ფეიქრიშვილი, 1765 წელს — პეტრე ხუციშვილი, 1770 წელს — ანტონ ხუციშვილი, 1805 წელს იოსებ დათაშვილი, 1831 წელს — ივანე გვარამაძე, 1883 წელს — კოსტა საფარაშვილი და სხვები.

უცხოეთში სწავლა-განათლება მიღებულმა ბევრმა ახალგაზრდამ შემდეგში გარკვეული წვლილი შეიტანა ქართული მეცნიერული აზრისა და ეროვნული კულტურის განვითარების საქმეში. ამ მხრივ აღსანიშნავია ხიზაბავრელი დომინიკე ივანეს ძე მულაშაშვილის დამსახურება.

დომინიკეს წინაპრები ახალციხელი პაწაძეები ყოფილან. 1600 წელს თურქებს გამოქცევიან და ხიზაბავრისათვის შეუფარებიან თავი, მაგრამ გარკვეული მსხვერპლი მაინც გაუღიანთ. კათოლიკობის მიღების შემდეგ აბაზაძეების მსგავსად ისინიც პაწაძეების ნაცვლად რატომღაც მულაშაშვილები გამხდარან.

დომინიკე 16 წლამდე ხიზაბავრაში იზრდებოდა. მამამისი ივანე მულაშაშვილი იმ დროს „ბარბარის“ სახელით ცნობილი

დომინიკე მულაშაშვილი

ლაზიბი, უმიწაწყლო, სოფლის უბრალო დალაქი ყოფილა. ეწეოდა აგრეთვე ექიმბაშობასაც: კბილის ამოღებას, კბილის გამომშვებას, იარების მორჩენას და სხვა. დომინიკის მონასტრის მღვდელი იყო ცნობილი პედაგოგი, მკვლევარი და პუბლიცისტი ხიზაბავრელი მღვდელი ივანე გვარამაძე, რომელიც „ვინმე მესხის“ ფსევდონიმით თანამშრომლობდა მაშინდელ ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში. მან მ. თამარაშვილთან და ი. მერაბიშვილთან ერთად დომინიკეც გაგზავნა სტამბოლში პეტრე ხარისჭირაშვილის ქართველ კათოლიკეთა მონასტერთან არსებულ სასულიერო სასწავლებელში. აქ მას დახვდნენ მესხეთ-ჯავახეთიდან უფრო ადრე გაგზავნილი ქართველი ახალგაზრდები ა. ბათმანიშვილი, მ. ანტონიშვილი, შ. ვარდიძე და სხვები.

პეტრე ხარისჭირაშვილის მიერ სტამბოლში დაარსებულ ქართულ ეკლესიასთან სასულიერო სასწავლებლის გარდა მოქმედებდა ეროვნული სტამბაც, სადაც სხვადასხვა დროს აქტიურად შრომობდნენ მესხეთ-ჯავახეთიდან იქ სასწავლებლად მივლინებული ახალგაზრდები შემდეგში ცნობილი მთარგმნელი ანდრია წინამძღვრიშვილი, მკვლევარი ალექსანდრე ბათმანიშვილი, სარატოვის სასულიერო სემინარიის რექტორი მიხეილ ანტონაშვილი, პედაგოგი იოანე გიორგაძე, ბეირუთის უნივერსიტეტის პროფესორი ემანუელ ვარდიძე, თავის დროზე გამოჩენილი ექიმი იოსებ მერაბაშვილი და სხვები.

ამ პირთა სასულიერო სემინარიაში სწავლის პერიოდში მათი უშუალო მონაწილეობით სტამბოლის ქართულ სტამბაში დაიბეჭდა შემდეგი წიგნები: „ყვავილების კონა“, „გზა ცხოვრებისა“, „მოკლე რიტორიკა“ და ა. შ. 1877—1881 წლებში ამ სტამბაში გამოიცა 25 დასახელების ქართული წიგნი. მესხეთ-ჯავახეთიდან გაგზავნილი ქართველი ახალგაზრდების ამ-

გვარ დიდ ეროვნულ წამოწყებას მაღალი შეფასება მისცეს იმდროინდელ პერიოდულ პრესაში ი. ჭავჭავაძემ, ა. წერეთელმა, პ. უმიკაშვილმა, ი. ნიკოლაძემ, დ. ბაქრაძემ, ა. ცხაკაველიძემ, ა. ხახანაშვილმა, მ. ჯანაშვილმა, ი. გოგებაშვილმა.

სტამბოლში სწავლის პერიოდში პეტრე ხარისჭირაშვილს საზოგადოებრივ-საქველმოქმედო მოღვაწეობაში ზემოჩამოთვლილ ქართველ ახალგაზრდებთან ერთად გვერდში ედგა და ყოველმხრივ დახმარებას უწევდა დომინიკე მულაშაშვილიც. 1890 წელს იგი ამთავრებს სემინარიას და სტამბოლიდან სამშობლოში ბრუნდება. ერთხანს დომინიკე ხიზაბავრაში მოღვაწეობდა, შემდეგ ახალციხეში, გორსა და თბილისში.

1906 წელს დომინიკე მულაშაშვილი თბილისში აარსებს ყურნალს „ჯვარი ვაზისა“, რომელიც შემდეგ ყოველკვირეულ საეკლესიო-საზოგადოებრივ გაზეთად გადაკეთდა. ამ ორგანომ დიდხანს ვერ იარსება. სულ 18 ნომერი გამოვიდა და დაიხურა. აღსანიშნავია, რომ მე-12 ნომერში დაიბეჭდა ცნობილი ისტორიკოსის მოსე ჯანაშვილის საქართველოს ისტორიის I ტომის მასალები უძველესი დროიდან 985 წლამდე.

1908 წელს დ. მულაშაშვილი სამოღვაწეოდ გორში გადადის. აქ მან შეიტყო, რომ სოფელ სკრაში სახელმწიფო ბანკის მეშვეობით იყიდებოდა აუთვისებელი მიწის ნაკვეთები. დომინიკეს ინიციატივითა და ხელშეწყობით 1910 წელს 25 კომლისაგან შემდგარი ხიზაბავრელი ღარიბი უმიწაწყლო გლეხები სტოვებენ მამაპაპეულ სოფელსა და სკრაში გადმოდიან საცხოვრებლად.

თავისი ქვეყნის დიდი პატრიოტისა და მაშვრალთა ერთგული ქომაგის დ. მულაშაშვილის ეს ღონისძიება სოფელ სკრის ბოზოლებმა მათ საწინააღმდეგო აქტად მიიჩნიეს და შურისძი-

ება გადაწყვიტეს. მათ დანაშაულებრივი კავშირი დაამყარეს იმ დროისათვის ცნობილ ყაჩაღ ვინმე ხუციშვილთან, რომელმაც 1911 წლის 12 ნოემბერს სოფელ ბეთლემში, ხანჯლით ხიზაში დ. მულაშაშვილს ღამით ხანჯლით სიცოცხლე მოუსწრაფა.

უცხოეთში სწავლა-განათლება მიღებული ქართველებიდან აღსანიშნავია შემდეგი ცნობილი ისტორიკოსი მიხეილ პეტრეს ძე თამარაშვილი. პაპამისი სოლომონი 1780 წელს ხიზაბაერის თემში შემავალ სოფელ თოკიდან აყრილა და ახალციხის რაბათში გადმოსახლებულა. სოლომონის მსგავსად პატიოსანი, მშრომელი კაცის სახელით ყოფილა ცნობილი აგრეთვე მისი შვილი პეტრეც, მიხეილის მამა, რომელსაც არღელი ბათმანიშვილების ქალი გაიანე ჰყოლია ცოლად. პეტრესა და გაიანეს დროთა განმავლობაში 10 შვილი შესძენიათ. აქედან 8 ვაჟი და 2 ქალი.

მიხეილი 1858 წელს დაბადებულა ახალციხეში. დაწყებითი განათლება მას თავის და-ძმებთან ერთად დედის ზედამხედველობით მიუღია, შემდეგ კი მშობლებს იგი ივანე გვარამაძის ახალციხის „ქვემო ეკლესიის“ სამრევლო სკოლაში მიუბარებიათ. აქ მას ცოდნის შეძენისადმი დიდი მისწრაფება გამოუჩენია, რის გამოც სამრევლო სკოლის დამთავრების შემდეგ ივ. გვარამაძეს იგი სტამბოლში პეტრე ხარისჭირაშვილის მიერ დაარსებულ სასულიერო სემინარიაში გაუგზავნია სწავლის გასაგრძელებლად¹.

სტამბოლში სწავლისას მიხეილი საფუძვლიანად დაუფლებია ფრანგულ და ლათინურ ენებს. 1882 წელს სემინარიის

¹ მ. თამარაშვილის ცხოვრება-მოდერწეობაზე ვრცლად იხ. შ. ლომსაძის წიგნი „მ. თამარაშვილი“, 1964.

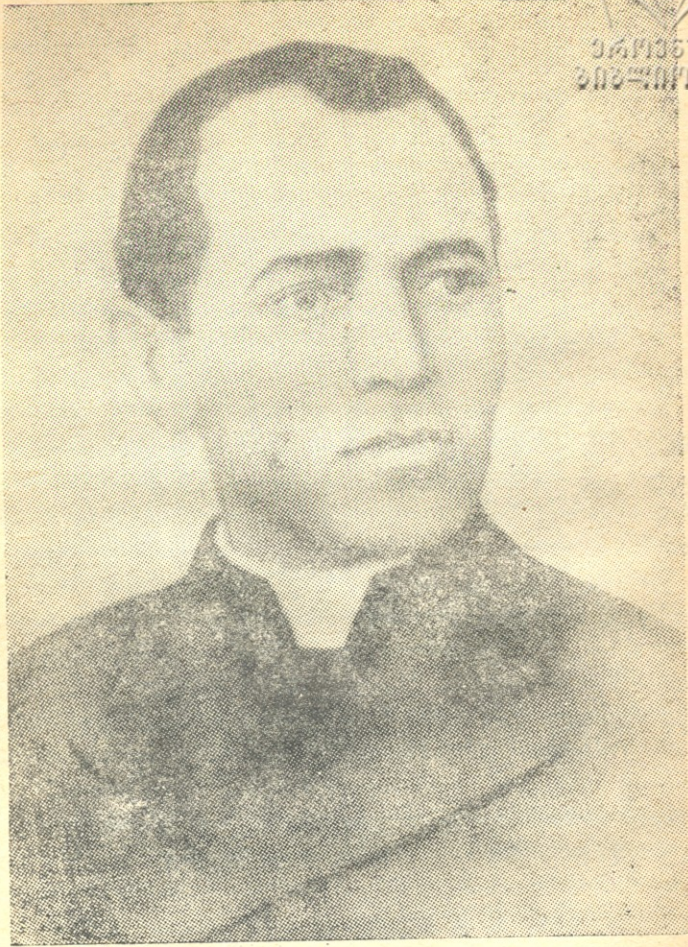
წარჩინებით დაქთავრების შემდეგ პ. ხარისჭირაშვილს „სამონასტრო ძმობის“ ხარჯით იგი ესპანეთში გაუგზავნეს მაღალი ტიპის სასულიერო სემინარიაში სწავლის გასაგრძელებლად. რამდენიმე წლის შემდეგ სემინარიადამთავრებული მიხეილი კონსტანტინოპოლში ბრუნდება, სადაც თავისი ყოფილი მასწავლებლის პ. ხარისჭირაშვილის ხელდასმით მღვდლობა მიუღია.

მიხეილი კონსტანტინოპოლში დიდხანს არ დარჩენილა. ცოდნის შეძენას მოწყურებული „სამონასტრო ძმობის“ ხარჯით ახლა საფრანგეთში გამგზავრებულა და პარიზის წმინდა ლაზარეს სახელობის სასულიერო აკადემიაში შესულა, რომელიც 1888 წელს წარმატებით დაუმთავრებია.

პარიზიდან მიხეილი ისევ კონსტანტინოპოლში ჩადის, იქიდან კი თბილისში ღვთისმშობლის მიძინების ქართულ კათოლიკურ ეკლესიაში იგზავნება მღვდლად. ამ დროიდან იწყება მისი, როგორც მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის, ჩამოყალიბება. მიხეილის ინიციატივით დაწესდა აღნიშნულ ეკლესიაში წირვა-ლოცვის ქართულ ენაზე შესრულება, რის გამოც, რეაქციული კლერიკალური წრეების შთაგონებით, მთავარმართებელმა დუნდუკოვ-კორსაკოვმა თბილისიდან ახალციხეში გაასახლა.

ეროვნული პატრიოტული ინტერესების გამოვლენისათვის მ. თამარაშვილი ცარიზმის აგენტებმა ნაციონალისტად მონათლეს, საზღვარგარეთ სასულიერო ხარისხის მიღება დანაშაულად ჩაუთვალეს და მღვდლობა აუკრძალეს. ადგილობრივ ხელისუფალთა მიერ უმართებულოდ დევნილ-შევიწროებულ ღვთისმსახურზე ახალციხის ჟანდარმერიამ საგანგებო ზედამხედველობა დააწესა. ყოველივე ამის გამო, ივ. გვარამაძის დახმარებით, 1891 წელს იგი ტოვებს ახალციხეს და ოფიცია-

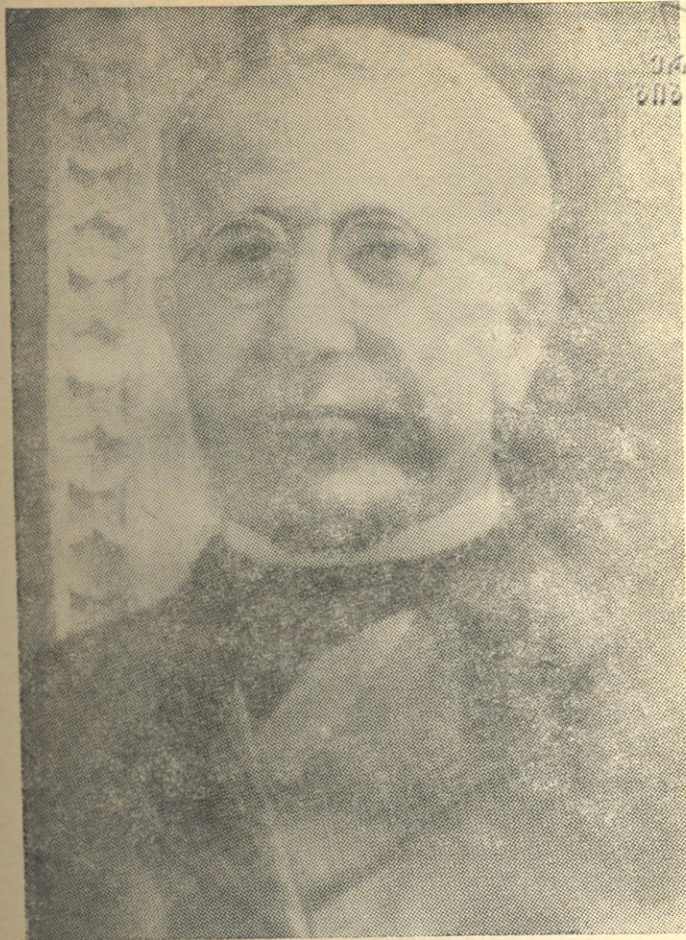
საქართველო
ბიბლიოთეკა

მიხეილ თამარაშვილი

ქართული
ლიბრარიონი

მიხეილ თარხნიშვილი

ლური ნებართვის გარეშე კონსტანტინოპოლში მიემგზავრება, იქიდან კი იტალიაში ჩადის და რომის სასულიერო აკადემიის მის სტუდენტი ხდება. მიხეილმა ამჯერადაც გამოიჩინა თავი მუყაითი სწავლით, რის გამოც აკადემიის დამთავრების შემდეგ იქვე დატოვეს სამოდვაწეოდ. ამ დროს ეძლევა მას საშუალება გაეცნოს რომის პაპის უძველეს წიგნთსაცავს, პეტერბურგის, მოსკოვის, ლონდონის, პარიზის, ტრაპიზონის, ბეირუთის, ქაიროსა და სხვა ქალაქების არქივებს, გულმოდგინედ აგროვებს საქართველოს წარსულის ამსახველ დოკუმენტებს და 1902 წელს უკვე აქვეყნებს თავის ცნობილ მონოგრაფიულ ნაშრომს „კათოლიკობის გავრცელების ისტორია საქართველოში“.

მ. თამარაშვილმა, როგორც თავისი ქვეყნის დიდმა პატრიოტმა, შესანიშნავმა მკვლევარმა, ისტორიკოსმა სამოდვაწეო ასპარეზზე გამოსვლისთანავე მიიქცია ფართო ქართველი საზოგადოებრიობის ყურადღება. ამიტომაც იყო, რომ იგი საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფო საზოგადოებამ დაუსწრებლად აირჩია თავის წევრად.

1897 წელს გაზ. „ივერიაში“ პირველად გამოქვეყნდა ნაწყვეტები მ. თამარაშვილის შემდეგში ერთობ გახმაურებული ნაშრომიდან „კათოლიკობის გავრცელების ისტორია საქართველოში“, რამაც ისეთი დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ი. ჭავჭავაძეზე, რომ მისი მითითებით მ. თამარაშვილს უფასოდ ეგზავნებოდა „ივერიის“ ნომრები. მიხეილის ნიჭით აღფრთოვანებული ი. ჭავჭავაძე „ივერიაშივე“ წერდა: „სარწმუნოების სხვადასხვაობა ჩვენ არ გვაშინებს, ოღონდ მოვიდეს კვლავ ის ბედნიერი დღე, რომ ერთმანეთს კიდევ შევუერთდეთ, ერთმანეთი ვიძმოთ“. ილიამ მ. თამარაშვილის ზემოდასახელებულ ნაშრომს „მეორე ქართლის ცხოვრება უწოდა“.

სამწუხაროდ, ეს დიდი მამულიშვილი 1911 წლის 15 სექ-

ტემბერს რომის ახლო სააგარაკო სოფელ სანტა-მარინელასთან ადრიატიკის ზღვაში ტრაგიკულად დაიღუპა. იტალიელმა ხალხმა ნიშნად დიდი პატივისცემისა სანტა-მარინელაშივე აღმართა მისი ძეგლი, ხოლო იქაურმა მცხოვრებმა კონსტანტინე კურციომ ამ მისთვის უცხო კაცის უპატრონო ცხედარი საგანგებოდ დამზადებულ კუბოში ჩაასვენა და ქალაქ ჩივიტავეკიას მონასტრის კედელში შესანახად მოათავსა.

1978 წელს მწერალ რ. თაბუკაშვილის ინიციატივით იტალიიდან ჩამოსვენებული მ. თამარაშვილის ცხედარი ქართველ მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა დიდუბის პანთეონის მიწამ მიიბარა.

დიდი ამაგი დასდო საქართველოს ისტორიის შესწავლას, ქართული კულტურის უცხოეთისათვის გაცნობას კიდევ ერთმა ღირსეულმა მამულიშვილმა მიხეილ სტეფანეს ძე თარხნიშვილმა. იგი 1897 წელს დაიბადა ხიზაბავრაში. 1913 წელს სოფლის ოთხკლასიანი, ე. წ. „საერთო სკოლის“ დამთავრების შემდეგ დომინიკე მულაშაშვილის, პიო კელოშვილისა და კონსტანტინე შეშაბერიძის დახმარებით სხვა ნიჭიერ მესხ 14 ახალგაზრდასთან ერთად მიხეილი კონსტანტინოპოლში გაიგზავნა ქართველ კათოლიკეთა წმინდა ნინოს სახელობის სასულიერო სემინარიაში. 1917 წელს იგი ამთავრებს სემინარიას, და როგორც ნიჭიერი ახალგაზრდა, სწავლის გასაგრძელებლად იგზავნება გერმანიაში — ზემო ბავარიის სოფელ ეთალში არსებულ ცხრაწლიან, სამეფო გიმნაზიაში. მ. თარხნიშვილი 1920 წელს წარჩინებით ამთავრებს აღნიშნულ გიმნაზიას და საქართველოში ბრუნდება. აქ იგი დიდხანს არ დარჩენილა მენშევიკური მთავრობის უგერგილო ხელმძღვანელობის გამო დაღუპვის კარამდე მისული სამშობლო ქვეყნის ბედით შეუწხებულნი. ოთხი თვის შემდეგ სწავლის გაგრძელების მიზნით

სამუდამოდ ტოვებს საქართველოს და რომში მიემგზავრება. იქ იგი წარჩინებით ამთავრებს სასულიერო აკადემიას ლიაშივე რჩება სამოღვაწეოდ.

სამშობლოზე უსახლვროდ შეყვარებული მ. თარხნიშვილი გატაცებით ეძებს ევროპის სიძველეთსაცავებში შემონახულ საქართველოს ისტორიის ამსახველ საარქივო მასალებს და წერს ნაშრომებს ჩვენი ქვეყნის წარსულზე. მიხეილის შრომებიდან აღსანიშნავია: „წმინდა ნინოს ლეგენდა და ქართული ეროვნული შეგნების ისტორია“, „სომხურ-ქართული წყაროები საქართველოს ეკლესიის ისტორიისათვის“, „უძველესი ქართული ლიტურგიკა“, „ქართული ხელნაწერები რომში“, „ბეთლემის ქართული წარწერები“, „გრიგოლ ბაკურიანის ტიპიკონი“, „ძველი ქართული საეკლესიო მწერლობა“, „ქართულ-ფრანგული ლექსიკონი“ და სხვა.

მეცნიერულ მოღვაწეობასთან ერთად იგი ნაყოფიერ მთარგმნელობით მუშაობასაც ეწეოდა.

მ. თარხნიშვილი გარდაიცვალა რომში 1958 წლის 15 ოქტომბერს.

რაკი ძველად ხიზაბავრაში კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებები არ არსებობდა, ამიტომ იქაური ახალგაზრდების გართობის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო გავრცელებული საშუალება ცხენების ჯირითში შეჯიბრი იყო. კვირა-უქმე დღეებსა და რელიგიურ დღესასწაულებში სოფლის ბოლოს, ტრიალ მინდორზე უამრავი ხალხი იყრიდა თავს სანახაობის საყურებლად. ვის არ შეხვედბოდიოთ აქ ხიზაბავრელებსა თუ ახლომახლო სხვა სოფლებიდან მოსულ სტუმრებს, დიდსა თუ პატარას, ქალსა თუ კაცს. იყო სიცილ-ხარხარი, ცეკვა-თამაში, სიმღერა. აქ ხდებოდა ხშირად მშობლების მიერ სასიძოსა

თუ საპატარძლოს შერჩევა, მომავალი ოჯახების საძირკვლის ჩაყრა.

ახალციხის მაზრაში შეუდარებელი ცხენოსნების სახელობის იყვნენ ცნობილი ხიზაბავრელები სამსონ შემაზაშვილი, სტეფანე ფილიშვილი, ვასილ გორელიშვილი, კახტა მექოშვილი, ივანე მაზმანიშვილი, პავლე ლეკიშვილი, ალექსანდრე ტატურაშვილი, ივანე ხუციშვილი, პავლე ფირფირაშვილი, ალექსი და იოსებ ველიჯანაშვილები, იოსებ ბალიაშვილი და სხვები.

ხიზაბავრა ოდითვანვე ითვლებოდა ქართველი ფალავნების აღზრდის კერად. გადმოცემით ხიზაბავრაში ძველთაგანვე არსებობდა სპეციალურად მოწყობილი საჭიდაო მოედანი. აქ ძალების მოსასინჯად ჩამოდრიოდნენ არა მარტო ახალციხე-ახალქალაქის, არამედ სხვა მაზრების მოჭიდავენიც. ყველას ეამაყებოდა ხიზაბავრაში გამართულ ჭიდაობაში გამარჯვებული ფალავნის სახელის მოპოვება.

სხვადასხვა დროს ხიზაბავრამ საქართველოს აღუზარდა ისეთი სახელოვანი მოჭიდავეები, როგორც იყვნენ: 1600 წელს დავით და გიორგი ველიჯანაშვილები, ანუ ხიზაბავრელები, 1660 წელს — როსტომ ველიჯანაშვილი, 1700 წელს — როსტომ დათაშვილი, 1720 წელს — გოგია ველიჯანაშვილი, 1770 წელს — გიორგი ხიზამბარელი, რომელიც ერეკლე მეორეს ფალავნის სახელითაც იყო ცნობილი, 1815 წელს — პავლე ტატურაშვილი, 1900 წელს — კონსტანტინე კალაიჯიშვილი, 1910 წელს — ალექსი თენოშვილი (პაპაშვილი), 1915 წელს — სტეფანე ქუჭიშვილი და სხვები.

აღსანიშნავია, რომ ხიზაბავრაში მამაკაცებთან ერთად ჭიდაობას ქალებიც მისდევდნენ. თავის დროზე ცნობილ მოჭიდავეებად ითვლებოდნენ ქვრივი კატო ველიჯანაშვილი და ანა პაპაშვილი (ანაბაჯი).

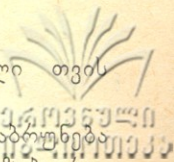
დავით ხიზამბარელი
(ვ. სიღამონიძის ვარაუდით) მხატვარი ალ. მრეველიშვილი.

ხიზაბავრაში იყვნენ მოჭიდავეები რომელთაც დამარცხება არ განუცდიათ. ასეთ ფალავანთა რიცხვს ეკუთვნოდნენ როსტომ და დათა ველიჯანაშვილები. მათი ქების ამბავი მთელი თის სულთანსაც შეუტყვია, დაინტერესებულა და ხიზაბავრელი მოჭიდავენი სტამბოლში გამართულ ტრადიციულ შეჯიბრში მონაწილეობის მისაღებად მიუწვევია. როსტომს და დავითს არც იქ შეუტრცხენიათ თავი, ყოველი შეხვედრა გამარჯვებით დაუმთავრებიათ, რის გამოც სულთანს ისინი უხვად დაუსაჩუქრებია.

XX საუკუნის დამდეგისათვის ხიზაბავრელი ფალავნების შეჯიბრის არენას სოფლის თავში მდებარე ხუციშვილების კალო წარმოადგენდა. უამრავი ხალხი იყრიდა ხოლმე აქ თავს ჭიდაობის სანახავად.

ჭიდაობის დამთავრების შემდეგ, როგორც წესი, შუალამემდე იმართებოდა ცეკვა-თამაში. ხელიხელჩაკიდებული ხალხი მთვარის შუქზე უვლიდა ფერხულს და ომახიანი ხმით „დიდებას“ მღეროდა.

„დიდება ღმერთსა უფალსა,
დიდება ერსა, მამულსა,
დიდება დავით მეფესა,
წმინდა გიორგის ჯვარისა.
დიდება მეფე თამარსა,
დიდება ბრძენ რუსთაველსა,
მესხი კაცის გულსა-სულსა.
დიდება სააკაძის ხმალს,
მხარგრძელ-თორელთა მარჯვენას,
დიდება ვახტანგ მეფესა,
საქართველოს ტურფა მზესა.
დიდება მეფე ერეკლეს,
საქართველოს ჭირის მხსნელსა,

ანი შემოდგომით მათი სოფელში დაბრუნება მთელი თვის მანძილზე ქეიფითა და დროსტარებით აღინიშნება.

ასეთი ზეიმით აღინიშნებოდა მეცხვარეთა შინ სიზაბავრელი ხიზაბავრაშიც, რასაც „არიფანობა“ ეწოდებოდა. ხიზაბავრელი მეცხვარეებისათვის ხელმოკლეობა და გაჭირვება განუშორებელი წილხვედრი იყო. ამით უნდა აიხსნას მათ შორის რძის სესხის სახით, ანუ ჭდით ერთმანეთში რიგ-რიგობით გაცემა, რასაც „ხანული“ ეწოდებოდა.

მეფის მთავრობის მიერ შეწერილი ათასგვარი ბეგარა-გადასახადებით წელში გაწყვეტილი ხიზაბავრელი გლეხობა, სხვა გამოსავალი რომ არ ჰქონდა, ერთმანეთს ეშველებოდა შრომაში. ერთი მეზობელი მეორეს ამოუდგებოდა ხოლმე გვერდში მიწის მოხვნაში, თოხნაში, მკაში, კალოს გალევვაში. ამგვარ ურთიერთდამხმარე შრომას „მოდგამი“ ერქვა სახელად. აღსანიშნავია, რომ შრომის ამ წესმა კიდევ უფრო დააახლოვა და დაანათესავა ერთმანეთთან სხვადასხვა ოჯახი.

ერთგვარი სანახაობრივი ხასიათი ჰქონდა სოფელში მთიდან დაბრუნებულ მეცხვარეთა ძაღლების ჭიდილს.

ახალგაზრდების ჯგუფი ჭიგოების ქნევითა და ყვირილ-ყიყინით ერთმანეთს უსისინებდნენ წრეში მომწყვდეულ, გაავებულ, ბალანაბურძენულ ბომბორა ძაღლებს.

ხიზაბავრა მაღალ, მოშიშვლებულ გორაკებსა და ქვაკლდოვან ქარაფებზეა შეფენილი. აქ მეტად მკაცრი, ხანგრძლივი ზამთარი იცის.

სოფელს უკანა მხრიდან მეტ-წილად დახრილი ფერდობები ეკვრის, რომლებიც ამ ასიოდე წლის წინათ ფოთლოვან-წიწვოვან სახელმწიფო სანადელო ტყით ყოფილა დაფარული. 1861 წელს, რუსეთში ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ ეს ტყეები ხიზაბავრელ გლეხობას გაუჩიხავს და მთელი ის ტერი-

ტორია სახნავ-სათესად გაუხდია. ამან ერთგვარად გამოაქვთა მთავრობის ათასგვარი ბეგარა-გადასახადებით წელში გაწყვეტილი მცირე მიწების მქონე გლეხობის სიდუხჭირით. ამის გამო მძიმე ეკონომიკური ცხოვრება.

სოფელს, 12 კილომეტრზე ესაზღვრება სწორი სახნავ-სათესი მინდორი, სადაც ხიზაბავრელებს მოჰყავთ მარცვლეული კულტურები და კარტოფილი. მინდვრის ბოლოდან კი იწყება ხუთი კილომეტრი სიგრძისა და 60—80 გრადუსის დახრილობის რვაასი მეტრის სიღრმის უფსკრული, რომლის თხემიდანაც ძლივს მოიხანს აქაფებული მტკვარი.

ხიზაბავრელები ოდითგანვე მიწის ნაკლებობას განიცდიდნენ, ამიტომ მათ მთავორიანი კლდოვანი ქანობები ტერასებად დაუშუშავებიათ და ამ სავარგულეებშივე ვენახებთან ერთად ხეხილის ბაღები გაუშენებიათ. აქ ერთხანს შესანიშნავად ხარობდა ვაშლის 33, მსხლის 29, ყურძნის 26 ჯიში; ატმის; ბლის, ჭერმის, გარგარის, თუთის, ქლიავის, ჭანჭურისა და ვეება კაკლის ხეები.

ხიზაბავრის ტერასები, ანუ „ნამარნეები“, უხსოვარი დროიდან ირწყვებოდა სოფლიდან 20 კილომეტრის დაშორებით მდებარე ჭობარეთის თეთრობიდან გამოყვანილი ჭობაურის წყლით, მაგრამ დროთა განმავლობაში ამ „არხით“ სარგებლობა შეუძლებელი გახდა მდინარის ნაწილობრივი დაშრობის გამო. ხალხი იძულებული იყო მტკვრიდან ვედროებით ეზიდათ წყალი ტერასების მოსარწყავად, რაც ყოველდღიურ მძიმე ფიზიკურ შრომას მოითხოვდა. უწყლობის გამო გადახმა და აიჩეხა ბაღ-ვენახები, მოუვლელობის შედეგად ჩამოინგრა ტერასები.

ძველად ხიზაბავრა გაჭირვებისა და სიღატაკის ბუდეს წარმოადგენდა. სოფლის თავში ერთადერთ ბოძზე შემდგარი

აივანმოჩუქუროთმებული ორსართულიანი ქვითყირის სახლი იდგა, რომელიც აქაურ სოფლის მღვდელს ეკუთვნოდა. უმაღლესობა კი ერთმანეთზე მიყრილ ისლით გადახურულ ფარდალალა მიწურ ქონმახებში ცხოვრობდა. თითო-ორი კომპრ კედელმემორღვეულ გაპარტახებულ ეზოში თუნა ნახავდით გაძვალტყავებულ ცხენს ანდა ძროხას. მთელი დღის ჩაუშუხლავი შრომა-გარჯით მოქანცული სოფელი შებინდებისთანავე იძინებდა.

სოფლის ატალახებულ გზებსა და ეზოებში ზამთარ-ზაფხულ ფეხშიშველა დარბოდნენ შიმშილისაგან სახეშესივებული, გაყვითლებული ბავშვები. წლიდან წლამდე მძვინვარებდა ათასგვარი ინფექციური დაავადება: შავი ჭირი, ქოლერა, ქუნთრუშა, წითელა, ხუნაგი, ჩუტყვავილა და სხვა. მაღალი იყო სიკვდილიანობის პროცენტი.

ხიზბავრელი გლეხების სიდუხჭირეზე მეტყველებს ერთი ისტორიული ფაქტი. სოფლის ახლოს მდებარეობს კლდოვანი ტყით დაფარული სამად განშტოებული ხეობა, რომლის ჩინორიშად სახელდებულ კალთობზე დღესაც დგას მრავლის მომსწრე ხუთი ეკლესია. იქვეა IX—XII სს-ში აგებული უპატრონო ბავშვთა თავშესაფარი ციხე-სიმაგრე, რომელსაც ობოლეთი ჰქვია. საისტორიო წყაროების თანახმად, იგი თორელ ჯავახიშვილებს აუშენებიათ ობოლთა თავშესაფარად და აღსაზრდელად. აქვე ყოფილა გახსნილი სასწავლებელიც.

* * *

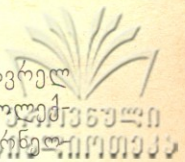
საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ხიზბავრამ მთლიანად იცვალა სახე. ბედუკუღმართი წარსული ისტორიას ჩაბარდა. დღეს სოფელში ობოლთა თავშე-

საფრისა და მიწური ქოხმახების ნაცვლად ლარივით გაჭიმული ქუჩების ორივე მხარეს ერთიმეორის მიყოლებით ჩარიგებულია შიფერითა და თუნუქით გადახურული ორსართულიანი სახლები. თითქმის ყველა ეზოში შენიშნავთ მსუბუქავტომობილს.

სოფლის თავში ოდესღაც ამაყად გადმომდგარ მღვდლის ორსართულიან სახლში დღეს საბავშვო ბაღია. ვერ ნახავთ ვერც ერთ სახლს, რომ ელექტრონით არ იყოს განათებული. კოლმეურნეთა მაღალჭერიან, მზით სავსე ნათელ ბინებს ამშვენებს ძვირფასი, ლამაზი ქაღები, სამამულო და უცხოური წარმოების ავეჯი, ფერადი ტელევიზორები, რადიომიმღებები და სხვა.

დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შემდეგ სწრაფი ტემპით იწყო მატება სოფლის მოსახლეობამ. გამრავლება შეინიშნება მთელ რიგ საგვარეულოებში, მათ შორის ველიჯანაშვილებშიც. დღეისათვის ამ გვარის შთამომავალნი ბედნიერად ცხოვრობენ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. კერძოდ, ასპინძაში 18 კომლია, ახალციხეში 5, ადიგენში — 15, ზესტაფონში — 3, ქუთაისში — 8, მახარაძეში — 7, ქობულეთში — 8, გაგრაში — 3, გორში — 10, თბილისში — 15, რუსთავში — 14, ყვარელში — 15, ლაგოდეხში — 17, ხოლო ხიზაბავრაში — 16. დღეისათვის საქართველოში ცხოვრობს ველიჯანაშვილების 164 ოჯახი, გათხოვილი ქალების ჩათვლით კი მათი რაოდენობა მთლიანად 501 ოჯახით განისაზღვრება, რომელთა წევრთა რიცხვი 1900 უდრის.

1929 წელს ხიზაბავრაში კოლმეურნეობა ჩამოყალიბდა. სოფლის ბობოლა გლეხები წინააღმდეგი იყვნენ სასოფლო-სამეურნეო არტელის შექმნისა. ისინი გაჰყვიროდნენ: „არ გვინდა კოლმეურნეობა, არტელში არ შემოვალთ, მიწას არ

მოგცემთ, სოფელს ცეცხლს მივცემთ!“ მაგრამ ხიზაბავრელ კომუნისტთა მოწინავე ჯგუფმა დააწმენა გლეხობა კოლმეურნეობის მეურნეობის უპირატესობაში. პირველი კოლმეურნეობის წევრები გახდნენ: ბაგრატ პაპაშვილი, ბაგრატ ყრუაშვილი, კოსტა ყრუაშვილი, ლევან ველიჯანაშვილი, კატო ველიჯანაშვილი, იოსებ ველიჯანაშვილი, გაბო ველიჯანაშვილი, ფანხო მახმიშვილი, იოსებ ანთაძე, მიხა ლეკიშვილი, პეტრე პაპაშვილი, მამუკა ქუქჩიშვილი, გასპარ ტატურაშვილი, ნინა ზურაბაშვილი, ქიტე დათაშვილი, კეკელა დათაშვილი, პეტრე მახაშვილი.

ახლად ჩამოყალიბებული კოლმეურნეობის საკუთრებას წარმოადგენდა: 25 ჰექტარი სახნავ-სათესი მიწა, 18 სული ხარი, 1 ხის გუთანა, 2 ჯილდა, 7 კვერი, 9 დიდი უღელი და 11 პატარა უღელი, ტყავის 13 ასაკრავი, 22 მეტრი სიგრძის ჯაჭვი, 8 წყვილი რკინისა და 35 წყვილი ხის ტაბიკი, 2 ურემი და სხვა.¹

დღეს, ხიზაბავრის კოლმეურნეობა ერთ-ერთი ძლიერი სასოფლო-სამეურნეო არტელია მთელ მესხეთ-ჯავახეთში. მასში გაერთიანებულია 346 კომლი, საკოლმეურნეო მინდვრებსა თუ ფერმებში შრომობს 760 წევრი. კოლმეურნეობის საკუთრებაშია 4362 ჰექტარი, აქედან ვარგისია 1300 ჰექტარი.

450 ჰექტარი სახნავ-სათესად არის გამოყენებული, 550 ჰა ტყის მასივებს უკავია, 450 ჰა—ვენახებს, 900 ჰექტარი საძოვრებს და ა. შ.

სოფლის მეურნეობის წამყვან დარგებად ხიზაბავრაში მემინდვრეობა და მეხალეობა ითვლება. აქ მემინდვრეობის სამი და მეხალეობის ერთი ბრიგადა არსებობს. ყოველწლიურად

1 მ. ველიჯანაშვილი, ხიზაბავრის მეგზური, 1974, გვ. 42—46.

იკრიფება და სახელმწიფოს ბარდება ასობით ტონა მაღალი ხარისხის მსხალი, ვაშლი და სხვა ხილი.

კოლმეურნეობა დიდ ყურადღებას უთმობს მესაქონლეობის განვითარებას. ხიზაბავრაში ამჟამად არსებობს მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვისა და მეცხვარეობის ფერმები. მათ შორის ფართოდ არის გაშლილი სოციალისტური შეჯიბრება ხორცის, რძისა და მატყლის სახელმწიფოებისათვის მიყიდვის გეგმა-ვალდებულების გადაჭარბებით შესრულებისათვის. 1981 წელს კოლმეურნეობამ ხორცის წარმოების დავალება შეასრულა 104. 4 პროცენტით, რძისა—101-ით, მატყლისა 100-ით, ბოსტნეულისა — 115. 9 პროცენტით.

ასპინძის რაიონის პარტიული და საბჭოთა ორგანოების, საზოგადოებრივი ორგანიზაციების ინიციატივით 1976 წელს დაიწყო ხიზაბავრის ტერასების აღდგენა. ყოველი კომლიდან ქუდზე კაცი გამოვიდა სამუშაოდ.

1977 წელი მნიშვნელოვანი თარიღია ხიზაბავრელებისათვის. ტერასების აღდგენაში მათ დასახმარებლად საზაფხულო არდადეგებზე ჩამოვიდნენ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტები. კოლმეურნეთა და ახალგაზრდების ერთობლივმა შრომამ დადებითი შედეგი გამოიღო. ქვა-ლორღით შემოიღობა ტერასები, რიყის ქვით ამოშენდა ჯებირები ტყიდან სპეციალურად მოზიდული ნაყარი შავი მიწის შესაკავებლად.

1978 წელს რესპუბლიკის ხელმძღვანელობამ სამი მილიონი მანეთი გამოყო ხიზაბავრის ტერასებისა და საერთოდ ამ სოფლის სახნავ-სათესი ფართობების გასარწყავებისათვის. აშენდა წყალსაქაჩი, რომლის საშუალებითაც ოთხი კილომეტრის სი-

1 მ. ველიჯანაშვილი, ხიზაბავრის მეგზური.

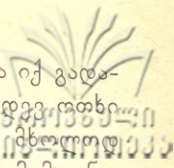
გრძეზე დამონტაჟებული ექვსას მილიმეტრიანი მტკვრის წყა-
ლი ხმაურით მიედინება სოფლის სავარგულებში. უფრო და
ლუმად აშრიალდა ხიზაბავრის ტერასებზე გაშენებული ბაღ-
ვენახები, მწვანედ აბიბინდა სახნავ-სათესი საკოლმეურნეო
ფართობები.

განსაკუთრებით საამო სანახავია ხიზაბავრა გვიანი შემოდ-
გომით. თვალს ახარებს კოლმეურნეთა სახლების ეზოებსა და
აივნებზე დახვავებული გამრჯე ხალხის ჩაუმიხლავი შრომით
მოწვეული ჭირნახული.

ხიზაბავრას აღმოსავლეთიდან გადმოჰყურებს უზარმაზარი
კლდოვანი მთა, რომელსაც „კლდეწითლები“ ეწოდება. იგი
აღმართულია წვერის წყაროსა და აბაზას ხეცს შუა. გაზა-
ფხულსა და ზაფხულში კლდიდან არეკლილი მზის სხივები წი-
თელ ფერს ფენს მთელ სოფელს. ქართველმა გეოლოგებმა შე-
ისწავლეს „კლდეწითლების“ ქანობთა შემადგენლობა და და-
ადგინეს, რომ იგი წითელ და ნაცრისფერ მაღალი ხარისხის
„პემზასთან“ ერთად შეიცავს ტუფსაც.

ხიზაბავრელი ახალგაზრდები ძველად იძულებული იყვნენ,
დაწყებითი სწავლა-განათლების მიღების მიზნით, 1831 წელს
დაარსებულ ახალციხის სამაზრო-საერო სასწავლებელში ევ-
ლოთ. 1881 წლის 21 ნოემბერს კი ცნობილი პუბლიცისტისა
და საზოგადო მოღვაწის ივანე გვარამაძის მიერ ხიზაბავრაში
გახსნილა სამრევლო სკოლა, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა
ჰქონდა.

სკოლა პირველ რიგში იოსებ ველიჯანაშვილის მიწურ
სახლში ყოფილა მოთავსებული. 1890 წელს მოსახლეობის
შეწირულობათა შედეგად შეგროვილი სახსრებით პროგრე-
სულად განწყობილ სოფლის თავკაცებს სტეფანე დათაშვილის
სახლი შეუსყიდიათ და სკოლა გაუხსნიათ. ხოლო 1893 წელს

ოთხი ოთახისაგან შემდგარი შენობა აუგიათ და ახლა იქ გად-
 უტანიათ. 1904 წელს ამ სასკოლო შენობისათვის კიდევ ოთხი
 ოთახი მიუმატებიათ. აქ „სწავლება სეზონურად, მხოლოდ
 ზამთრის თვეებში, ოთხი-ხუთი თვის განმავლობაში მიმდინა-
 რეობდა. იწყებოდა სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობის დამ-
 თავრების შემდეგ და გრძელდებოდა საგაზაფხულო სამუშაოე-
 ბის დაწყებამდე. ასწავლიდნენ ანგარიშს, დედაენას, ხელსაქ-
 მეს, რუსულ ენასა და საღმრთო რჯულს. ამ სკოლაში სხვადა-
 სხვა დროს მასწავლებლებად იყვნენ: ივანე გვარამაძე, თომა
 პაპაშვილი, კოსტა გვარამაძე, გიორგი გეგიძე, ლაზარე ნათე-
 ნაძე, გიორგი რაზმაძე, ალექსანდრე წითლანაძე, მიხეილ ვარ-
 ძიელი, პავლე მესხი, ალექსანდრე ხუციშვილი, ტერეზა და
 კოსტა შეშაბერიძეები და სხვები“¹.

XX საუკუნის დამდეგიდან ხიზაბავრაში თავი იჩინა ახალ-
 გაზრდების რევოლუციურმა გამოსვლებმა, რომლის ორგანი-
 ზატორი და ხელმძღვანელი სოფლის სკოლაში აღზრდილი
 ალექსანდრე ხუციშვილი იყო. მისი ინიციატივით იმართებო-
 და საიდუმლო კრებები, მიტინგები, სადაც რევოლუციურად
 განწყობილი სოფლის ინტელიგენციის წარმომადგენლები
 გლეხობას მოუწოდებდნენ საქულველი მეფის მთავრობის პო-
 ლიტკიურ-ქანდარმული რეჟიმის დამხობისაკენ.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირ-
 ველი დღეებიდანვე ხიზაბავრაში გაიხსნა დაწყებითი სკოლა,
 რომელიც 1925 წელს შეიდწლედად გადაკეთდა, 1935 წელს
 კი — საშუალო სკოლად. მისი პირველი გამოშვება 1938 წელს
 იყო. ამ სკოლაში წლების მანძილზე მასწავლებლად მუშა-
 ობდნენ განათლების დარგის ისეთი შესანიშნავი წარმომად-

1 მ. ველიჯანაშვილი, ხიზაბავრის მეგზური.

გენლები, როგორებიც იყვნენ ვლასი ქურიძე, გიორგი დევედარიანი, ივლიანე კვაჭაძე, ბათლომე თოფურია, ვალიკო ნაცვლიშვილი, ლონგინოზ ნიჟარაძე, ალექსანდრე ჩავჭიშვილი, ივანე მელაძე და სხვები. ისინი ძალ-ღონეს არ იშურებდნენ სკოლაში ბავშვების მოსაზიდავად და სასწავლო-აღმზრდელობითი პროცესების გასაუმჯობესებლად¹.

ღღეს შუა სოფელში აღმართულია ორსართულიანი საშუალო სკოლის შენობა, რომელსაც აქვს ყოველმხრივ კეთილმოწყობილი ქიმიის, ფიზიკის, ბიოლოგიის კაბინეტ-ლაბორატორიები, მდიდარი ბიბლიოთეკა. თუ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველ ხანებში სოფლის ძველ სკოლაში 20—30 მოსწავლე და 2—3 მასწავლებელი ირიცხებოდა, ამჟამად ხიზაბავრის ახალ სკოლაში 246 ბავშვი სწავლობს, რომელთა აღზრდასაც 30 მაღალკვალიფიციური მასწავლებელი ემსახურება.

ხიზაბავრის საშუალო სკოლამ აღზარდა ისეთი შესანიშნავი სპეციალისტები და საზოგადო მოღვაწენი, როგორებიც იყვნენ შემდეგში თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიული ფაკულტეტის კურსდამთავრებული, ტოლოშის საშუალო სკოლის დირექტორი (21 წელი) და ასპინძის რაიადმასკომის თავმჯდომარე (4 წელი) ლევან ველიჯანაშვილი, თბილისის სამედიცინო ინსტიტუტის აღზრდილი, ამჟამად რესპუბლიკის დამსახურებული ექიმი, პეტრე ჯანაშვილი.

უმალღესი განათლება მიიღეს და სახალხო მასწავლებლის რთულსა და საპასუხისმგებლო მოვალეობას წარმატებით ართმევენ თავს ხიზაბავრის სკოლაში „დედაენას“ პირველად

¹ მ. ველიჯანაშვილი, ხიზაბავრის მეგობარი.

² იქვე, გვ. 37.

ნაზიარები პეტრე პაპაშვილი, ივანე ხაზალაშვილი, იაკობ ბა-
 ლიაშვილი, თამარ თედორაძე, თამარ მაზმანიშვილი, იაკობ
 ყრუაშვილი, ლუბა თედორაძე, შოთა ველიჯანაშვილი, შოთა
 სიმონიძე, გიორგი დათაშვილი, ნათელა ხუციშვილი, ნათელა
 მურადაშვილი, ივანე ველიჯანაშვილი, შოთა ფირფირაშვილი,
 სტეფანე ალფიშვილი; სტეფანე მამუკაშვილი, რაფო ველიჯა-
 ნაშვილი, იოსებ დათაშვილი, ვალერი ლეკიშვილი, ქეთევან
 მაზაშვილი.

უმაღლესი საინჟინრო განათლება აქვთ მიღებული და ჩვე-
 ნი რესპუბლიკის წარმოება-დაწესებულებებში თავიანთი სპე-
 ციალობებით მუშაობენ ვასილ, ვახტანგ და ზურაბ ვე-
 ლიჯანაშვილები, გიორგი პაპაშვილი, სერგო ხიხალაშვილი, გია

ველიჯანაშვილების თავშეყრა

ჯანაშვილი, იური ლევიშვილი, შალვა კალაიჯიშვილი, შალვა
და იოსებ მაზაშვილები.

უმალლესი სამედიცინო განათლება აქვთ: იამზე ველიჯანაშვილს, შოთა ჯანაშვილს, ბიჭიკო ველიჯანაშვილს, ტარიელ მაზმიშვილს, პავლე ფირფირაშვილს და სხვებს.

ხიზაბავრაში მცხოვრებ სხვა საგვარეულოებთან ერთად ველიჯანაშვილებმა მრავალი ღირსეული შვილი აღუზარდეს სამშობლოს. მათ შორის აღსანიშნავია ეფრემ იოსების ძე ველიჯანაშვილი. 1912 წელს იგი მონაწილეობას იღებდა ქუთაისის რევოლუციურ გამოსვლებში. 1918 წელს ეფრემმა ხიზაბავრაში შექმნა ათასეული, რომელმაც თურქებს გადაუკეტა გზა მესხეთიდან ჯავახეთზე იერიშის მისატანად. მამაცობისათვის იგი ხალხმა 1918 წელს თავის გმირად აღიარა.

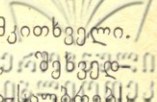
შეუპოვრად იბრძოდნენ 1916 წელს რუსეთ-თურქეთის ომში ძმები ივანე და სარქის პეტრეს ძე ველიჯანაშვილები. ივანე გმირულად დაეცა თურქებთან ერთ-ერთ ხელჩართულ ბრძოლაში, სარქისი კი მძიმედ დაიჭრა.

შეუპოვრად იბრძოდა 1918—1919 წლებში ბოლშევიკების სამხრეთის ფრონტზე კრასნოდარისა და ყირიმის მიწაზე დენიკინ-კოლჩაკის რაზმების წინააღმდეგ სიმონ იაკობის ძე ველიჯანაშვილი (ადეიშვილი).

1918 წელს ხიზაბავრა-საროზე თურქთა თავდასხმის დროს მტრის ტყვიამ შეიწირა ამბროსი ივანეს ძე ველიჯანაშვილი.

ხიზაბავრის სასოფლო საბჭოში შედის ორი სოფელი: ხიზაბავრა და სარო. მათ მომსახურებას უწევს სამი სამკითხველო, კლუბი, ბავშვთა ბაგა-ბაღები, ფოსტა-ტელეგრაფი, შემნახველი სალარო, სასურსათო და სამრეწველო მაღაზია.

ხიზაბავრაში არსებული ბიბლიოთეკის წიგნადი ფონდი 3500 ეგზემპლარს აღემატება. ვერ ნახავთ ისეთ ოჯახს, რომ-

ლის ერთი წევრი მაინც არ იყოს მათი მუდმივი მკითხველი. ბიბლიოთეკა ხშირად აწყობს წიგნების განხილვას, აწესებს რებს სოფლის მოწინავე ადამიანებთან, ლექციებს და მასხურებული ბიბლიოთეკარის შ. ფირფირაშვილის მეშვეობით.

ნაყოფიერ მუშაობას ეწევა სასოფლო კლუბიც. აქ ჩამოყალიბებულია თვითმოქმედი დრამატული წრე. სიმღერისა და ცეკვის ანსამბლი. კლუბში იდგმება წარმოდგენები, იმართება ლიტერატურულ-შემოქმედებითი საღამოები, უჩვენებენ კინოსურათებს.

აღსანიშნავია, რომ სოფელში დღემდე მისდევენ შორეული წარსულიდან ტრადიციულად მომდინარე ხალხურ მედიცინას. არიან ოჯახები, რომელთაც იციან ამა თუ იმ ავადმყოფობის საწინააღმდეგო წამლების დამზადება.

ხიზაბავრაში კარგა ხანია მოქმედებს სასოფლო საავადმყოფო, რომელსაც აქვს ქალთა და მამაკაცთა განყოფილებები, საპროცედუროები. მას ემსახურება ორი ექიმი, ოთხი ექთანი და ექვსი უმცროსი მედპერსონალი.

სოფლის შესასვლელში აღმართულია 22 მეტრის სიმაღლის ობელისკი, რომლის მარმარილოს დაფაზე ოქროს ასოებით ამოტვიფრულია შინმოუსვლელთა გვარები. პარტიის მოწოდების პასუხად 500 ხიზაბავრელი ჩადგა სამშობლოს დამცველთა რიგებში. აქედან 120 ველარ დაუბრუნდა თავის ოჯახს. მრავალმა დედამ, ცოლმა, დამ და შვილმა ჩაიცვა შავები. ბევრი დედა დღესაც თვალცრემლიანი ელოდება პირმშოს დაბრუნებას. სოფლის პირველმა გმირმა დედამ სარა ველიჯანაშვილმა ხუთი ვაჟი გაისტუმრა ფრონტზე (დავითი, მიხეილი, პავლე, ლევანი, ანტონი). მათგან დავითი არ დაბრუნებულა, ხოლო სამი შვილი ინვალიდი დაბრუნდა. სოფიო კელოში-

ლის ვაჟები: იაკობი, ვასილი, კირილე გმირულად დაეცნენ
ბრძოლის ველზე. სოფელი პატივისცემით ინახავს ომში და-
ღუპულთა ნათელ ხსოვნას.

ეკონომიკური
სახეობის

შინმოუსვლელთა ობელისკის ახლოს დგას თუნუქის
დახურული, აივანმოჩუქურთმებული შენობა. ეს არის დიდე-
ბის სახლი, რომელშიც დაცულია სოფლის მოწინავე ადამიან-
ების ცხოვრება-მოღვაწეობის ამსახველი საინტერესო მასა-
ლები. აქ დღესასწაულებსა და კვირაობით ყოველთვის ხალხ-
მრავლობაა. მისი სტუმრები არიან არა მარტო ადგილობრივი
მკვიდრნი და რაიონის ცენტრიდან ჩამოსული ამხანაგები, არა-
მედ მეზობელი სოფლების მშრომელები და მოსწავლე ახალ-
გაზრდებიც.

ხარობს, ფრთებს შლის მრავალჭირნახული, ძველთაძველი
მესხური სოფელი ხიზაბაგრა.

რედაქტორი **ც. თოფურაძე**
მხატვარი **ვ. გაბელია**
მხატვრული რედაქტორი **კ. ტუხაშვილი**
ტექნიკური რედაქტორი **ე. ციხელაშვილი**
კორექტორი **თ. ტურიაშვილი**
გამომშვები **ნ. ჩხეტიანი**

ს. ბ. 2592

გადაეცა წარმოებას 21.VII.82 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 4.X.82 წ.
საბეჭდი ქალაქი № 2. 70×108¹/₃₂. პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 2,1.
სააღრ.-საგამომც. თაბახი 1,66. პირ. საღ. გატ. 1,75.
უე 13179. ტირაჟი 2000. შეკვ. № 529.
ფასი 5 კაპ.

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი, მარჯანიშვილის 5.

Михаил Яковлевич Велиджанашвили

ЗАРЯ ХИЗАБАВРЫ

(На грузинском языке)

Издательство «Сабчота Сакартвело»

Тбилиси, Марджанишвили, 5.

1982

Грузинской ССР. Тбилиси 380060. Медгородок II корп.
Тбилисская типография № 4. Госкомиздата
საქართველოს სსრ გამსახეობის თბილისის № 4 სტამბა
380060, მედქალაქის II კორპ.

№ 10/2

